

Hon. Laisenia Qarase

Paraiminisita ka Minisita ni Veikavakaitaukei, Vakarau Vakavanua kei nai Yau Vakamareqeti,
Minisita Ni Veivinakati kei na Duavata; ALTA kei na Veiveisau me Vinaka na Tabana ni Suka

NA I TUKUTUKU KABURAKI NI YABAKI VOU

Film & Television Unit
Nasese

21st December, 2005
8.00 a.m

Kemuni saka na Wekaqu kei na noqu i Tokani
Lewenivanua ko Viti.

E daidai sa i tekivu ni dua tale na yabaki vou, e dua na i
tekitekivu vou ka sala vata kei na noda vakanuinui kece
sara. Sa dromu na yabaki 2005 ka sa na okati me tiki ni
noda veigauna sa oti yani.

E levu sara na ka e a yaco e Viti ena loma ni tinikarua na vula sa mai dromu, ena noda i tosotoso meda tadu yani ki na i cavacava eda nakita me dua na Viti vinaka ni mataka, e kunei kina na bula sautu, ka ra marautaka na lewena kece sara na bula vakatautauvata kei na galagala.

Na gagadre ni Matanitu me yaco na duavata ena kedra maliwa na veimatatamata e a vakaraitaki ena nona Lawavakaturi me tutaka na Veivinakati, Veiciqomi kei na Duavata. Oqo beka e dua na Lawa e sa qai levu duadua na kena veivosakitaki ena i tukutuku ni veigauna nei Viti. E a vakaraitaki mai kina e levu sara na rai kei na vakasama mai vei ira na lewe ni noda vanua. Eso vei ira na rai kei na veivakasama oqori era vakariseyate ka duatani sara.

Ia, ni toso tiko na gauna sa tekivu me malumu na veivosaki ka yalomatua na rai. Oqo e sa mai tiki sara talega kina ni sasaga me yaco na veivinakati.

Na veibose e kaciva na Komiti ni Palimedi me baleta na Lewa Dodonu kei na Lawa e solia vei ira e lewe levu sara na lewenivanua e dua na gaunisala me bau rogoci kina na domodra.

Sa tabaki oti na nodratou i vola tukutuku na Komiti. E curu tiko kina e levu na vakatutu vinaka sara ka vakayavutaki ena veika era tukuna na lewenivanua kei na nanuma ni Komiti.

E sa vakasamataki ira vata kece tiko oqo na Matanitu. Sa neitou vakasama me ra na vakacurumi na veiveisau e

veiganiti ena vula ko Feperueri. Na i naki taumada ni Lawavakaturi e se dei koto ga – a ya na kena tutaki me yaco na veivinakati kei na veivakabulai ena loma ni vanua raraba.

Oqo sa ka bibi sara kevaka me yaco na tiko veisaututaki kei na veivakatorocaketaki ka sega ni na veivakayavalati e Viti.

Na bula vakailavo ena noda vanua e a toso vakamalua ena 2005. E vakavuna oqo na veika e yaco e vuravura ka sega ni dua na ka e rawa ni da a cakava kina.

Ia, e dina ga oqori, e a rawa na tubu vinaka ena so na veitabana me vaka na Tabana ni Vulagi Saravanua kei na Taravale ka sala vata kei na tubu ena veivakacacakakataki kei na gaunisala ni rawa ni lavo vovou.

E dua ga na ka e rarawataki vakalevu sa i koya na nona a sega ni vakadonuya rawa na Palimedi na Lawa gadrevi vakalevu me baleta na qele.

Ena gauna era a dolava kina na Palimedi ena vula ko Okosita na Turaga na Peresitedi ni noda vanua, era a baci vakamamasu tale vei ira na lewe ni Palimedi me laurai e dua nai tuvatuva me veisosomitaki me baleta na lisi ni qele ni teitei.

Sa nanuma kina na Matanitu me sa kakua ni vakalaiva se vakatarai na i vadi ni vakaberabera ka sa vakataotaka tiko na kena kunei e dua na i wali tudei me baleta na leqa oqo. Na leqa ka sa vakavuna tu na noda tawase vakamatatamata ena dua na gauna balavu sara. Sa vakavuna talega na nodra

vakaloloma na i taukei ni qele kei ira na lisitaki qele sa cava na nodra lisi se sa voleka ni cava.

Keitou sa nanuma ni sa dodonu me sa kau cake ki na Palimedi ka keitou a vakamasuta na nodra veitokoni na lewena. Na vakatutu ka keitou a kauta ki na Vale ni Bose Lawa e dodonu ka savasava. E veitokoni kina na Matabose ni Qele Maroroi na NLTB kei na Bose Levu Vakaturaga ka vosa ena vukudra na i Taukei.

Era na taura kina na i taukei ni qele na i sau ni qele e levu cake, ka na rokovi talega kina na nodra gagadre me qaravi na qele i taukei taucoko sara ena ruku ni dua ga na Lawatu.

Sa na balavu ka tudei talega na Lisi ka sa rawa talega ni vakavoui. Ena yabaki 50 na dede ni Lisi ka na sega ni

lekaleka sobu mai na 20 na yabaki na balavu ni kena vakavoui.

E gadrevi kina na veitokoni ni To ni Veisaqa, me vaka e virikotori ena Yavu ni Vakavulewa me rawa ni qai vakadonui.

Eratou a sega ni solia na veitokoni oqori.

Oqo e dua na gaunisala me sa rawa ni da lako sivita ka vakanadukuya kina na leqa ni qele. Ia, e a mani sega ni yaco vakakina.

Ko ira e na tara vakaca duadua na nodra bula sa i ira ka ra bula vakaloloma duadua vei ira na dravudravua – ko ira na

veimatavuvale vakaitikotiko ena taudaku ni koro lelevu ka sega tu na kedra qele.

Na neitou vakatutu, ke a vakauqeti ira nai taukei ni qele me ra solia me lisi na nodra qele e vo tu, ka ra sega ni se via vakayagataka. Ia, oqo sa na baci veivakalesui tale ki na i tutu ni veilecayaki kei na lomaleqa.

Ena noqu dau veisiko ki Vavalagi ena 2005, e a lauti au na levu ni vakaraitaki ni veivakabauti vei Viti au raica. E laurai votu ena veivanua au vakalakova, mai vei ira na dauveivakailavotaki daunibisinisi kei na veisoqosoqo lelevu kei na veimatanitu sara talega.

Sa qai tubu ga ki na dua nai vakatagedegede vou nai wiliwili ni vulagi saravanau. E sivia na veimama ni milioni

na kedra i wiliwili na saravanua era gade mai ena noda vanua ena veiyabaki. Eso vei ira oqo era lesu mai ena veiyabaki. Oqo talega e i vakaraitaki ni veivakabauti, na mataqali veivakabauti ka vakadewataki ki na tubu vakailavo kei na vakalevutaki ni bula torocake.

E sega ni dua na vanua au raica kina nai vakaraitaki ni lomavinaka kei na veitokoni me sivita na veika au raica ena noqu veisiko ki Idia. E a kidavaka na mata i lawalawa ni veisiko nei Viti na Matanitu ko Idia me ra nodra vulagi taleitaki ka dokai.

Era tu vakarau me ra veivuke ena kena gaunisala cava ga e rawa. E a yaga sara vakalevu vei au na neirau veitalanoa ka veiwasei vakasama vata kei na Paraiminisita ni Idia, Dr Manmohan Singh, ena neirau veitalanoataka na cicivaki ni

neirau dui vanua ka ra bula veimaliwai kina na duidui veimatatamata.

Na Matanitu ruarua oqo e rau tutaka na taqomaki kei na vakadeitaki ni nodra dodonu kei na veika kece e baleti ira na nodra dui lewenivanua. Na veiwekani vinaka vata kei Idia e sa laurai ka vakamawe sara e Viti ena veivuke e sa soli mai me baleta na Tabana bibi ni Suka.

Na matailawalawa ni Kena-dau; e a mai veisiko e Viti e liutaka ka i tekitekivu ni kena vakavoui ni veiqaravi ena Tabana oqo.

E dua na dinau e \$86 na milioni ka solia mai na EXIM Bank mai Idia ena vakailavotaka na vakatoroicaketaki ni

noda i Qaqi ni Suka kei na nodra vakatavulici na dauteitei me tosoya cake na nodra rawa ka.

E rau na sala vata oqo kei na dua na i tuvatuva ni sasaga cokovata (Joint Project) kei na Baqe ni Veivakatorocaketaki mai Esia (Asian Development Bank) me vakauqeti ira na dautei dovu me ra teivaka eso tale nai tei.

Oqo ena vukea me vakamamadataka na tara-bi ni veisau ni sau mai Urope ka namaki me na vakalutuma sobu na nodra rawaka vakailavo mai na suka na dautei dovu.

Sa tiko e rua nai tuvatuva ni Matanitu me na tosoya cake na nodra i vakatagedegede ni bula ko ira era vakaitikotiko ena

veivanua sega ni tei kina na dovu kei na taudaku ni veikoro lelevu.

A kena i matai e dua nai tuvatuva ka na baci veitokoni tale kina na Matanitu ko Idia. Ena veisiko mai vakacakacaka ki Viti e dua nai Lawalawa ni Kena-dau, me na mai veivakasalataki ena gaunisala vinaka duadua ni rawa-ka mai na vua ni niu kei na lewena, nai voli bibi ka vakatautaki kina na nodra i vakatagedegede ni bula e vica vata na udolu na vakaitikotiko ena taudaku ni veikoro lelevu.

A kena i karua. Sa na baci vakaitavi tale kina na [Asian Development Bank] ena dolava na veigaunisala vovou ni rawa-ka vakailavo ki vei ira era vakaitikotiko ena veivanuyanu kei na taudaku ni veikoro lelevu.

Keitou namaka me vakatulewataki ena loma ni yabaki 2006 na veika kece oqori ka tekivu na kena cakacakataki ena 2007.

Kemuni na turaga kei na marama, au sa vakadeitaka vei kemuni, ni na cakacakataka na Matanitu ena nona i gu taucoko me vakauqeta na nodra veivakailavotaki na daunibisinisi me tosoi cake kina na veivakacakacakataki ena Tauni kei na veikoro lelevu vakavavalagi.

Koi keda e dua na vanua lailai. A veika eda volitaka ena veisisivi ena dua na loma ni makete vakaitamera ka dredre e vuravura.

Na noda lailai e sega ni dodonu me vakataotaka na noda sasaga me da uasivi ena veika kece eda vakayacora.

Ko ira na dauqito ni Viti, turaga kei na marama, era sa vakadinadinataka ena levu na gauna ni rawa ni ra veisisivi vata kei ira na Kena-dau ena i vakatagedegede uasivi duadua. Meda raica mada nai sausau esa tekia rawa ko Vijay Singh ena qito Golf, Vilimaina Davu ena qito na Netball, kei Jo Rokocoko, Sitiveni Sivivatu kei Lote Tuqiri ena Rakavi.

O ira oqo era cavu i sausau e vuravura – era lako yani e Viti.

Ko iratou na noda toa ni vala ni Rakavi lewe ya-vitu, eratou a qaqa ena yabaki sa oti ena Qito ni Vuravura mai Hong

Kong. Eratou qito vinaka walega oqo mai Dubai, ka ratou vakacakacakai iratou mai na George series. Meda duavata ena noda tokoni Waisale Serevi kei iratou na nona cauravou ena nodratou sasaga me nodratou na Koula e na Qito ni Commonwealth vata kei na veisisivi ena IRB series.

Kemuni na turaga kei na marama, sa voleka ni oti e lima na yabaki mai na otioi ni Veidigidigi Raraba. Me vaka ga e virikotori ena Yavu ni Vakavulewa, sa dodonu me na vakayacori na Veidigidigi ena yabaki oqo.

Oqo ena dua tale na gauna vakairogorogo vei Viti. Au kerei kemuni moni vola-yaca, moni dau veidigidigi, ka moni na laki vakayagataka talega na nomuni dodonu vakadauveidigidigi ena kena gauna. Na gauna ni Veidigidigi sa gaunisala saraga e soli vei kemuni moni

vakaraitaka kina na nomuni digidigi me baleta na liutaki ni noda vanua kei na lakolako se gaunisala me na muri ena veigauna sa tu mai ki liu.

Au vakavinavinaka ki na Electoral Commission kei na Elections Office ka vakatalega kina kivei iratou na Constituency Boundaries Commission ena nodratou vakavakarau. Ko iratou na veimatabose oqori eratou vakatulewa vakataki iratou ena ruku ni noda Yavu ni Vakavulewa. Au nuidei ni ratou na raica ka vakadeitaka me na vakayacori tale e dua na Veidigidigi e galala ka dodonu.

Kemuni saka na turaga kei na marama, sa yalovi keda tiko na yabaki 2006, meda duavata ka veitauriligataka vata na

veika me baleti Viti, me dua na yabaki vakairogorogo
vinaka ni noda tara cake na noda vanua ena yabaki oqo.

Me vakalougatataki kemuni vakayadudua kece sara na
Kalou.

--- SA OTI ---